

STRESZCZENIE W JĘZYKU POLSKIM

Autor: Katarzyna Penar

Promotor: prof. UR dr hab. Zofia Bilut-Homplewicz

Tytuł: „Niemiecko- i polskojęzyczna prasa lokalna w aspekcie językowo- kulturowym – genologiczne studium kontrastywne”

„Deutsch- und polnischsprachige Lokalpresse aus sprachlicher und kultureller Perspektive – eine textsortenorientierte und kontrastive Studie“

Przedłożona rozprawa doktorska pt. „Niemiecko- i polskojęzyczna prasa lokalna w aspekcie językowo- kulturowym – genologiczne studium kontrastywne” wpisuje się w nurt kontrastywnych badań genologicznych, uwzględnione zostały w niej również inspiracje tekstologiczne i prasoznawcze. Kluczowe pojęcie dla niniejszych rozważań stanowi gatunek [niem. Textsorte], który jest postrzegany jako dynamiczny, konwencjonalny wzorzec komunikacji. Gatunki powstają jako odpowiedź na potrzeby danej społeczności językowej. Ponieważ potrzeby te ewoluują, gatunki podlegają ciągłym modyfikacjom. Warto również dodać, że nie istnieją one w próżni, lecz są zakorzenione w kulturze i zmieniają się wraz z nią. Oprócz poruszanych w pracy kwestii genologicznych znaczącą rolę odgrywają aspekty kulturowe rozumiane na dwa sposoby: najpierw w kontekście gatunku uznawanego za kategorię kulturową (por. M. Bachtin 1986, A. Wierzbicka 2017, U. Fix 1998; 2008), ale także w odniesieniu do wielu tekstów w prasie lokalnej, które zawierają w sobie kulturowość manifestującą się w sposobie relacjonowania pewnych wydarzeń lokalnych, czy też wyrażania stosunku do tradycji.

Głównym przedmiotem niniejszej rozprawy jest szczegółowa analiza kontrastywna gatunków prasowych zaczerpniętych z niemieckojęzycznej i polskojęzycznej prasy lokalnej. Analiza empiryczna posłużyła próbie odpowiedzi na postawione pytania: Na ile tradycyjne gatunki prasowe sprawdzają się w dzisiejszej nowej sytuacji komunikacyjnej? W jakim stopniu tradycyjne typologie zachowują swoją aktualność w badanych tekstach? Jakie modyfikacje zachodzą w obrębie danego gatunku i co może być ich przyczyną? W jakim stopniu badanie pozwoli odkryć różnice oraz podobieństwa między dwoma kulturami piśmienniczymi w strukturze, funkcji, bądź w sposobie przekazu (w obrazie nadawcy i odbiorcy wpisanym w

tekst)? W jaki sposób oraz w jakich gatunkach manifestuje się kultura lokalna? Jakie aspekty kulturowe ujawniają się w poszczególnych gatunkach prasowych?

Korpus badawczy stanowią dwa czasopisma lokalne, z których zaczerpnięto gatunki prasowe do analizy. Pierwszym z nich jest polski miesięcznik regionalny „Obiektyw Jasielski”, drugim natomiast niemiecki kwartalnik „Füllhorn” – oba zostały szczegółowo przedstawione w rozdziale trzecim niniejszej pracy.

Etapem przygotowawczym do napisania rozprawy doktorskiej była wstępna selekcja tekstów, które ukazały się w wyżej wymienionych czasopismach lokalnych. Wykazała ona, że materiał badawczy jest na tyle bogaty, aby umożliwić dogłębną charakterystykę wybranych gatunków. Należą do nich wzmianki, wiadomości prasowe, eseje i reportaże problemowe. Należy podkreślić, że analiza empiryczna została przeprowadzona dwutorowo, tzn. do analizy gatunków informacyjnych wybrano z każdego czasopisma po 2 gatunki (czyli po 10 egzemplarzy wzmianek i wiadomości prasowych). W przypadku gatunków publicystycznych przeprowadzono analizę egzemplaryczną, do której wybrano z każdego czasopisma 2 dwa gatunki (tj. po 4 egzemplarze esejów i reportaży problemowych). Moja metoda opiera się na analizie wybranych tekstów z perspektywy zabiegów autora (tj. środków językowych, których używa; jego stosunku do adresata, sposobu, w jaki wypowiada się o tradycji) oraz pod kątem realizowanej w tekstach funkcji.

Rozprawa została podzielona na część teoretyczną i analityczną. Praca składa się z trzech głównych rozdziałów, z których pierwsze dwa stanowią część teoretyczną, natomiast trzeci rozdział zawiera analizę empiryczną. Rozdział pierwszy wprowadza podstawy teoretyczne i stan badań nad kategorią gatunku w dwóch tradycjach badawczych: germanistycznej i polonistycznej. W rozważaniach zwrócono uwagę na następujące kwestie: a) definicję tekstu z uwzględnieniem jego różnorodności i ewolucji; włączając przy tym główne kryteria ujęć tekstu – od aspektów strukturalnych, przez semantyczne i pragmatyczne, aż po kulturowe oraz ich znaczenie dla dalszej analizy; b) osobno przedstawiono zarys dwóch perspektyw badawczych: germanistycznej i polonistycznej; w perspektywie germanistycznej uwzględniono podejścia genologiczne oraz odnoszące się do lingwistyki tekstu, podkreślając przy tym najważniejsze koncepcje niemieckich badaczy, a także ich wpływ na kształtowanie się współczesnych badań nad gatunkami; w perspektywie polonistycznej (podobnie jak w germanistycznej) przedstawiono kierunki badań nad kategorią gatunku, podkreślając najważniejsze dla pracy założenia opracowane przez genologów, którzy wnieśli znaczący wkład w rozwój badań nad

gatunkami tekstów; c) przedstawiono teorię Stefanii Skwarczyńskiej, która miała istotny wpływ na rozwój badań nad gatunkami w Polsce; omówiono jej sposób ujęcia gatunku jako kategorii dynamicznej; d) na końcu pierwszego rozdziału poruszono temat kontrastywności i wskazano jej znaczenie metodologiczne dla analizy porównawczej gatunków prasowych.

W drugim rozdziale rozprawy przedstawiono charakterystykę wybranych gatunków prasowych, które w trzecim rozdziale poddano analizie. Biorąc pod uwagę fakt, że korpus badawczy stanowią lokalne czasopisma z dwóch odmiennych obszarów językowych, w części teoretycznej pracy (podrozdziały: 2.3 i 2.4) podjęto próbę wskazania niemieckich odpowiedników polskich gatunków prasowych (wybranych do analizy), a następnie sprawdzenia, jak często pojawiają się one w poszczególnych wydaniach czasopism, co pozwoliło zweryfikować zasadność przeprowadzenia analizy empirycznej. Należy zauważyć, że rozdział drugi koncentruje się na cechach wybranych gatunków prasowych. Przedstawiono zarówno ogólne wyznaczniki tekstów prasowych, jak i ich szczegółowy podział na dwa rodzaje dziennikarskie, tj. na informację oraz publicystykę (w pracy nie omawiam gatunków pogranicznych, stanowiących trzeci rodzaj dziennikarski). Zaakcentować należy, że gatunki prasowe umiejscowione są w obrębie poszczególnych wyżej wymienionych, rodzajów dziennikarskich. W podrozdziale 2.3 przedstawiono dwa gatunki informacyjne, a mianowicie wzmiankę i wiadomość prasową, a także ich niemieckie odpowiedniki. Podrozdział 2.4 dotyczy natomiast gatunków publicystycznych, eseju i reportażu problemowego.

Rozdział trzeci stanowi część analityczną pracy. Jego celem jest porównanie wybranych gatunków prasowych w lokalnej prasie polsko- i niemieckojęzycznej z perspektywy genologicznej, językowej i kulturowej. W podrozdziale 3.1 przeanalizowano pięć wzmianek z polskiego miesięcznika „Obiektyw Jasielski” i porównano je z ich niemieckim odpowiednikiem, tj. Meldung (teksty pochodzą z niemieckiego kwartalnika „Füllhorn”). Każdy z podrozdziałów poświęcony gatunkom informacyjnym został rozszerzony o dodatkowy podrozdział, w którym pokazano, jak lokalne uwarunkowania kulturowe wpływają na formę i funkcję omawianych gatunków. Podrozdział 3.2 zawiera porównanie pięciu polskich wiadomości prasowych z ich niemieckim ekwiwalentem, tj. harte Nachricht.

Dalsza część trzeciego rozdziału pracy, poświęcona jest porównaniu esejów (3.5). W kolejnym podrozdziale (3.6) omówiono procesy hybrydyzacji w obrębie eseju. W ostatnim podrozdziale 3.7 przeanalizowano reportaże problemowe. Chociaż podrozdział dotyczący reportaży nie został rozszerzony o kolejny podrozdział, omówiono w nim również wpływ kultury na reportaże problemowe i występujące w nich procesy hybrydyzacji.

W odniesieniu do części empirycznej i zastosowanych w niej narzędzi badawczych należy podkreślić, że analiza omówionych gatunków publicystycznych ma charakter egzemplaryczny. Wybór tego rodzaju analizy uwarunkowany jest zakresem materiału prasowego – wybrane teksty (eseje i reportaże problemowe) są obszerne, stąd też nie pozwalają na szczegółową analizę w ramach pojedynczego podrozdziału, w przeciwieństwie do krótszych gatunków informacyjnych.

Warto wspomnieć, że przy charakterystyce gatunków prasowych czerpano nie tylko z podejść i badań genologów, m. in. Marii Wojtak (2004) lub Heinza-Helmuta Lügera (1995), których założenia stanowią trzon pracy, ale również z dorobku prasoznawców takich jak Zbigniew Bauer (1996; 2000) czy Ryszard Jedliński (1984). Perspektywa genologiczna umożliwia opis oraz klasyfikację gatunków prasowych, uwzględniając cechy formalne, kompozycyjne i stylistyczne. Badania prasoznawcze natomiast ukazują funkcjonowanie gatunków prasowych w rzeczywistości medialnej, tj. ich rolę komunikacyjną (cele), kontekst społeczny, funkcje wobec odbiorcy oraz miejsce w systemie prasy. Połączenie obu podejść pozwoliło nie tylko uchwycić formalne wyznaczniki gatunków, ale także zrozumieć ich znaczenie w praktyce dziennikarskiej oraz w procesie komunikacji społecznej.

Inspiracją do napisania tej pracy była monografia Marii Wojtak (2004) o gatunkach prasowych, w której badaczka poddała analizie najważniejsze według niej typy wypowiedzi, jak sama pisze, "tworzonych przez profesjonalistów (dziennikarzy)" (Wojtak 2004: 7). Wojtak (2004) bada gatunki, których autorami są dziennikarze-profesjonaliści, natomiast w niniejszej dysertacji autorami badanych tekstów są seniorzy, którzy traktują pisanie jako hobby. Podkreślić należy, że w monografii Wojtak, materiał egzemplifikacyjny stanowią różnorodne teksty pochodzące z prasy codziennej (ogólnopolskiej i regionalnej), podczas gdy korpus badawczy niniejszej pracy tworzą dwa czasopisma lokalne. Warto w tym miejscu podkreślić, że w analizach Wojtak (2004) podstawowe znaczenie przypisuje się kategorii wzorca gatunkowego, która obejmuje aspekty strukturalne, poznawcze, pragmatyczne i stylistyczne; podejście to stanowi punkt odniesienia również dla niniejszych badań. Odwołanie się do monografii Wojtak (2004) nadaje tej pracy nie tylko solidne podstawy teoretyczne oraz metodologiczne, ale także wpisuje ją w szerszy nurt badań nad genologią lingwistyczną, ponieważ poszerza ją o wymiar dotychczas rzadziej opisywany, tj. ogólnie rzecz biorąc o badania nad prasą lokalną.

Niniejsza dysertacja wprowadza nową perspektywę, pokazując jak gatunki prasowe realizują się w środowisku nieprofesjonalnym (w lokalnej prasie tworzonej przez seniorów).

Przeprowadzone w pracy analizy są kontynuacją i rozwinięciem uznanej tradycji badawczej, ponieważ przenoszą ją na nowy, mniej oczywisty grunt.

Częściowe przejście od Wojtak (2004) sprawdzonego aparatu badawczego umożliwiło wyciągnięcie wniosków porównawczych, dotyczących stopnia zachowania norm gatunkowych w prasie tworzonej przez seniorów-amatorów. Praca ta pozwoliła również ukazać, jak założenia teoretyczne funkcjonują w praktyce twórczości amatorskiej.

W części analitycznej pierwszymi gatunkami prasowymi, które ze sobą zestawiono, były polskie wzmianki oraz niemieckie *Meldungen*, które zostały omówione pod kątem ich struktury (tytuł, podtytuł, lid, korpus tekstu), funkcji, bloku tematycznego do którego zostały przyporządkowane, czy zastosowanych przez autora tekstu środków stylistycznych lub specyficznych zabiegów, które uczyniły teksty bardziej atrakcyjnymi.

Przeprowadzona analiza wzmianek oraz jej niemieckiego odpowiednika *Meldung*, wykazała, że w obydwóch obszarach badawczych stosuje się podobne modele, charakterystyczne dla tekstów o charakterze informacyjnym. W badaniach polonistycznych taki model stanowią odpowiedzi na sześć klasycznych pytań według Bauera (1996), podczas gdy w badaniach germanistycznych gatunek informacyjny powinien zawierać szereg odpowiedzi na pytania uzupełniające (skonkretyzowane). Pomiędzy polskimi wzmiankami, a niemieckimi *Meldungen*, zauważyłam bardzo istotną różnicę, mianowicie polskie teksty wyróżniają się nieskomplikowaną strukturą, która przybliżyła je do wzorca kanonicznego wzmianki, podczas gdy niemieckie *Meldungen*, mogą składać się nawet z kilku akapitów, co znacząco odróżnia je nie tylko od polskich wzmianek, ale także od wzorca kanonicznego niemieckiej *Meldung*.

Analiza wykazała również, że teksty informacyjne są do pewnego stopnia podatne na przekształcenia w obrębie gatunku. Pomimo tego, że mają stabilny fundament, którym jest wzorzec kanoniczny, w praktyce medialnej muszą dostosowywać się do kontekstu komunikacyjnego (w tym przypadku do prasy lokalnej), do oczekiwań odbiorców (szybkość przekazu, atrakcyjność formy) oraz kanału dystrybucji (w tym przypadku wersja papierowa). Nie ma jednak podstaw do stwierdzenia, że pod wpływem tych przekształceń gatunek informacyjny traci swoją tożsamość gatunkową. Mimo elastyczności i wariantowości, nie ulega ona naruszeniu dzięki kluczowym wyznacznikom, takim jak: przekaz faktów (funkcja informacyjna, która jest nadrzędna), schematyczność kompozycji (m. in. zasada odwróconej piramidy) czy dążenie do wiarygodnego i obiektywnego przekazu. Podsumowując, gatunki informacyjne również mogą ulegać przekształceniom, ale dopóki zachowane są fundamentalne wyznaczniki (cel, struktura, funkcja), nie narusza zasadniczo ich tożsamości. Jednakże

modyfikacje wpływające na zachwianie struktury gatunku informacyjnego, mogą prowadzić do powstania hybryd międzygatunkowych.

Analiza jednego z niemieckich tekstów w obrębie *harte Nachricht* dowiodła, że aspekt kulturowy może pełnić rolę katalizatora procesów hybrydyzacji w odniesieniu do gatunków prasowych i szerzej do komunikacji medialnej. Aspekt kulturowy nie tylko sprzyja hybrydyzacji, ale często jest jej głównym impulsem. Kształtowanie się gatunków zależy nie tylko od reguł genologicznych, lecz przede wszystkim od uwarunkowań kulturowych i społecznych, które decydują o oczekiwaniach odbiorców wobec prasy i mediów. Odnosząc się do wyżej wspomnianego tekstu reprezentującego *harte Nachricht*, należy nadmienić, że to właśnie jego tematyka (koncentrująca się na temacie tabu jakim jest niedosłuch lub całkowita utrata słuchu, a także brak świadomości społecznej) zainicjowała przekształcenia gatunkowe. Warto jednak jeszcze raz podkreślić, że tematyka osadzona w kulturze danej społeczności nie zmienia podstawowych wyznaczników gatunku, lecz (jak wspomniano powyżej) może prowadzić do powstania międzygatunkowych wariantów hybrydalnych, które rozciągają granice gatunku. W przypadku polskiej wiadomości prasowej, która należy do gatunków informacyjnych, a jej treść powinna być obiektywna i neutralna, zauważyłam, że stosowane są zabiegi stylistyczne, które odbiegają od kanonicznego wzorca tego gatunku i nadają mu oryginalny charakter, a czasem nawet prowadzą do zniekształcenia struktury gatunku informacyjnego. Innymi słowy, zjawisko to może prowadzić do naruszenia strukturalnej płaszczyzny gatunkowej, tj. układu informacji (zasada odwróconej piramidy), płaszczyzny pragmatycznej – dążenia do obiektywnego przekazywania faktów – lub płaszczyzny stylistycznej – stosowania prostego i neutralnego języka.

Kolejnym gatunkiem prasowym, który został poddany analizie w niniejszej pracy, jest esej. Omawiając esej w części teoretycznej, podkreśliłam, że utożsamiać go będę z próbą lub metodą rozpoznania i zrozumienia wybranego wycinka rzeczywistości. W tym miejscu należy zaznaczyć, że wybór czterech esejów do analizy nie powinien być rozumiany jako wybór czterech reprezentatywnych tekstów eseistycznych. Nie można mówić o reprezentatywności wybranych tekstów, jeśli nie określono stałych cech gatunkowych eseju w obu obszarach badawczych. Dlatego poniższą analizę egzemplaryczną należy rozumieć jako realizację postulatów Kristen Adamzik (2001), która zaproponowała rezygnację z pojęcia *klasyfikacji* [Klassifizierung] i zastąpienie go pojęciem *opisu* [Beschreibung]. Ponadto każdy z esejów wybranych do analizy traktowałam jako indywidualny twór o charakterystycznej wiązce cech

i skoncentrowałam się na tych cechach, które można określić jako oryginalne, wyjątkowe i które mogą wnieść istotny wkład w dziedzinę genologii lingwistycznej (por. Adamzik 2001). Warto również zauważyć, że teksty eseistyczne są zazwyczaj osadzone w szerokim kontekście kulturowym, który można uznać za ich nieodłączny atrybut. Chodzi tutaj o osadzenie subiektywnych refleksji autora (wyrażonych w tekstach) w tradycji, historii i literaturze. Ponadto kulturowość w esejach przejawia się poprzez interpretację doświadczeń autora w odniesieniu do wspólnych tradycji i zwyczajów; poprzez zadawanie pytań wykraczających poza jednostkę, poruszających globalny problem lub poprzez łączenie osobistych wspomnień autora z wartościami określonej społeczności (wyznanie religijne, zwyczaje, wspólna historia i jej korzenie).

Do hybrydyzacji eseju prowadzą procesy kulturowe. W tym sensie można go również określić jako rodzaj tekstu kultury. Kontekst kulturowy, w którym osadzony jest esej, wyznacza ramy dla możliwych powiązań w obrębie tego gatunku. Formułując wnioski w tym zakresie po przeprowadzeniu analizy czterech esejów należy stwierdzić, że w niemieckich tekstach eseistycznych dochodzi do konfrontacji tradycji i nowoczesności, pokazują one, jak system wartości zmieniał się na przestrzeni lat, wskazują na problemy społeczne i uniwersalne, z którymi ludzie zmagają się od zawsze, ale o których często się nie mówi i nie pisze (jak na przykład samotność).

Nie tylko eseje charakteryzują się hybrydowością. Ostatnim rodzajem tekstu analizowanym w niniejszej rozprawie jest reportaż problemowy, który podobnie jak esej jest złożony, skomplikowany i trudny do uchwycenia. Chociaż reportaże są uważane za teksty informacyjne, za punkt wyjścia przyjęto podejście Kostenzer (2009), która w badaniach nad reportażami literackimi doszła do wniosku, że należy je traktować jako gatunki hybrydowe. W niniejszej dysertacji założono zatem, że skoro w reportażu literackim możliwe jest połączenie stylu dziennikarskiego (w sensie publicystycznym) ze stylem literackim, to również można założyć, że to samo może mieć miejsce w przypadku reportaży problemowych (pochodzących z prasy lokalnej). Reportaż problemowy balansuje na granicy literatury i publicystyki, dopuszcza elementy stylu literackiego, takie jak szczegółowe opisy, sformułowania metaforyczne lub subiektywny sposób narracji. Dlatego też otwartość na adaptację stałych elementów innych gatunków lub po prostu połączenie elementów ich stylu, poszerza granice reportażu i przyczynia się do zachodzących w nim procesów hybrydyzacji. Należy zauważyć, że mogą one przebiegać z różną intensywnością. Kwestia przenikania się stylów i częstotliwość tego procesu wykracza jednak poza zakres niniejszej rozprawy i może stanowić przedmiot dalszych badań.

Biorąc pod uwagę fakt, że reportaże często stają się rodzajem tekstu hybrydowego ze względu na złożoność opisywanych zjawisk, warto byłoby przeanalizować niemiecki gatunek *Bericht* [sprawozdanie], traktowany jako gatunek informacyjny i sprawdzić, czy w prasie codziennej (a nawet w prasie lokalnej, tworzonej przez profesjonalistów) występują tak zwane przebitki stylistyczne z literatury lub publicystyki.

Niniejsza rozprawa otwiera nową perspektywę, pokazując, w jaki sposób gatunki prasowe realizują się w środowisku nieprofesjonalnym (w lokalnej prasie tworzonej przez seniorów).

Nie można także zaprzeczyć, że rozwój mediów cyfrowych i postępujące procesy hybrydyzacji sprawiają, iż klasyczne typologie powinny być uzupełnione w analizie najnowszych tekstów. Nie można jednak z tych typologii zrezygnować, lecz należy je traktować jako istotny punkt wyjścia do analiz. Ważne jest, aby umiejętnie korzystać z tradycyjnych typologii i wykorzystywać je w badaniach empirycznych i zgodnie z postulatem Adamzik (2001) poszukiwać oryginalnych i unikalnych cech, które pozwolą badaczom śledzić dynamiczne zmiany w praktyce komunikacyjnej.